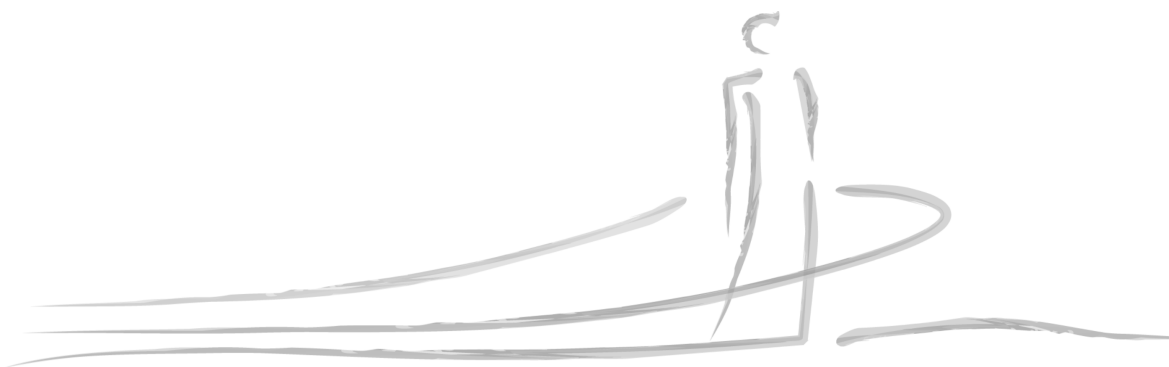

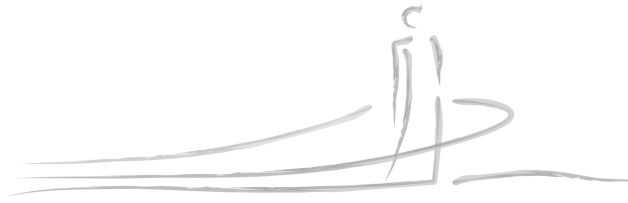
Paweł Kaźmierczak

**Dietrich von Hildebrand
wobec
narodowego socjalizmu**

dyskurs politologiczny
monografie

Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum”
Wydawnictwo WAM
Kraków 2011

dyskurs politologiczny

seria pod redakcją
Włodzimierza Bernackiego, Wita Pasierbka, Bogdana Szlachty

- Paweł Kaźmierczak, *Dietrich von Hildebrand wobec narodowego socjalizmu*

- Anna Krzynówek, *Rozum a porządek polityczny. Wokół sporu o idee i instytucje demokracji deliberatywnej*

Recenzent
Dr hab. Włodzimierz Bernacki, prof. UJ

© Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum”, 2011
31-501 Kraków, ul. Kopernika 26

Publikacja dofinansowana ze środków przeznaczonych
na działalność statutową
Wydziału Pedagogicznego WSFP „Ignatianum”, 2010

Redakcja: Barbara Cabała
Korekta: Monika Grodecka
Projekt okładki: Anna Garsztko
Opracowanie techniczne: Jacek Zaryczny

ISBN 978-83-7614-034-6 (Ignatianum)
ISBN 978-83-7505-769-0 (WAM)

WYDAWNICTWO WAM
ul. Kopernika 26 • 31-501 KRAKÓW
tel. 12 62 93 200 • fax 12 42 95 003
e-mail: wam@wydawnictwowam.pl
www.wydawnictwowam.pl

DZIAŁ HANDLOWY
tel. 12 62 93 254-256 • fax 12 430 32 10
e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

KSIĘGARNIA INTERNETOWA
<http://WydawnictwoWAM.pl>
tel. 12 62 93 260, 12 62 93 446-447
faks 012 62 93 261
e.wydawnictwowam.pl

Drukarnia Wydawnictwa WAM • ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

SPIS TREŚCI

Wstęp	11
1. Niemcy i Austria w okresie międzywojennym (1918-1938)	19
1.1. Niemcy	19
1.1.1. Porażka Niemiec w I wojnie światowej i traktat wersalski (1918-1919)	19
1.1.2. Narodziny i rozwój narodowego socjalizmu w Niemczech (1919-1929)	21
1.1.3. Przejmowanie władzy w Niemczech przez Hitlera (1930-1934)	24
1.1.4. Budowa narodowosocjalistycznego imperium Hitlera (1934-1938)	27
1.2. Austria	30
1.2.1. Okres poprzedzający rządy Dollfussa i Schuschnigga (1918-1932)	31
1.2.2. Okres rządów Dollfussa (1932-1934)	34
1.2.3. Okres rządów Schuschnigga (1934-1938)	39
2. Elementy biografii Dietricha von Hildebranda	45
2.1. Dzieciństwo i młodość Dietricha von Hildebranda	45
2.2. Konflikty z nazistami w Niemczech (1921-1933)	46
2.3. Austria i „Der christliche Ständestaat” (1933-1938)	50
2.4. Tułaczka rodziny Hildebrandów po <i>Anschlussie</i> (1938-1940)	55

2.5. Życie Dietricha Hildebranda na emigracji w Stanach Zjednoczonych	56
2.6. Uczniowie Dietricha von Hildebranda	57
3. Filozoficzne podstawy antynazistowskiego stanowiska Hildebranda	59
3.1. Tradycja fenomenologii realistycznej	59
3.2. Epistemologiczne stanowisko Dietricha von Hildebranda	61
3.3. Obiektywizm i krytyka relatywizmu	62
3.4. Obiektywna hierarchia bytów i wartości	65
3.4.1. Obiektywny charakter wartości	65
3.4.2. Hierarchia bytów	66
3.4.3. Krytyka buntu przeciw duchowi	69
3.4.4. Odpowiedź na wartość	71
3.4.5. Odpowiedź na wartość a kult idoli	72
3.5. Personalizm	73
3.5.1. Substancjalność, obiektywność, organiczność i duchowość osoby	73
3.5.2. Wartościowanie osoby ludzkiej	77
3.6. Osoba i wspólnota	78
3.6.1. Osobowe podstawy wspólnoty	79
3.6.2. Istota wspólnoty	82
3.6.3. Wzajemne relacje pomiędzy wspólnotami	90
3.6.4. Wartość i hierarchia wartości wspólnot	92
3.6.5. Duchowość osoby fundamentem wspólnoty	94
3.6.6. Różnica pomiędzy masą a wspólnotą	99
3.7. Polemika z Heideggerem	101
3.8. Krytyka racjonalizmu i neoromantyzmu	102
3.9. Rola filozofii i filozofa w życiu społecznym	103
4. Religijne aspekty antynazistowskiego stanowiska Hildebranda	105
4.1. Krytyka instrumentalnego stosunku nazistów do religii	108
4.1.1. Postrzeganie religii jako mitologii	108
4.1.2. Instrumentalne traktowanie Kościoła katolickiego przez Hitlera	109
4.1.3. Krytyka koncepcji „pozytywnego chrześcijaństwa” Hitlera	111

4.1.4. Niemożność pogodzenia chrześcijaństwa z narodowym socjalizmem	112
4.2. Teologiczna krytyka narodowego socjalizmu	115
4.3. Katolicyzm a polityka	116
4.3.1. Panorama austriackiego katolicyzmu społecznego	116
4.3.2. Hildebrand wobec katolicyzmu politycznego	120
4.3.3. Krytyka Hildebranda pod adresem katolików ulegających wpływom nazizmu	123
4.4. Krytyka religijnego antysemityzmu	125
5. Potępienie Trzeciej Rzeszy	133
5.1. Antypersonalizm	134
5.1.1. Krytyka liberalnej koncepcji osoby ludzkiej	134
5.1.2. Liberalna degradacja osoby drogą do bolszewizmu i narodowego socjalizmu	136
5.2. Rasizm i antysemityzm rasowy	138
5.2.1. Rasizm	138
5.2.2. Rasistowski antysemityzm	139
5.3. Antyracjonalizm i hiperwoluntaryzm	141
5.4. Totalitaryzm państwowy	143
5.5. Koncepcja władzy i przywództwa	145
5.5.1. Władza sprawowana w imieniu Boga	145
5.5.2. Przywództwo	146
5.5.3. Naród a władza	149
5.6. Krytyka poszczególnych poczynań Hitlera	151
5.6.1. Potępienie „nocy długich noży”	151
5.6.2. Krytyka remilitaryzacji Nadrenii	154
5.7. Narodowy socjalizm jako przeciwieństwo „prawdziwej niemieckości”	156
5.8. Granice suwerenności państwa	168
5.9. Bezkompromisowość antynazistowskiego stanowiska Hildebranda	170
5.10. Rola „Der christliche Ständestaat” w obrębie niemieckiej emigracji	172
5.11. Walka aparatu Trzeciej Rzeszy przeciwko „Der christliche Ständestaat”	178

6. Apoteoza katolickiej Austrii	183
6.1. Polemiczny charakter „Der christliche Ständestaat”	183
6.1.1. Program i założenia czasopisma „Der christliche Ständestaat”	185
6.1.2. Konflikt z Josephem Eberle i „Schönere Zukunft”	189
6.1.3. Inne wewnątrzaustrjackie polemiki „Der christliche Ständestaat”	193
6.1.4. Wpływ stosunków niemiecko-austrjackich na „Der christliche Ständestaat”	197
6.2. Historia Austrii w interpretacji Hildebranda	201
6.2.1. Apologia kanclerza Ignaza Seipela	203
6.2.2. Kanclerz Engelbert Dollfuss	205
6.2.3. Kanclerz Kurt Schuschnigg	212
6.3. Misja Austrii według Hildebranda	213
6.3.1. Obrona przed bolszewizmem i narodowym socjalizmem	214
6.3.2. Przewyciężenie nacjonalizmu	218
6.3.3. Strzeżenie duchowej jedności Zachodu	225
6.3.4. Austria jako państwo chrześcijańskie	229
6.4. Sceptyczny stosunek Hildebranda do demokracji	231
6.4.1. Antydemokratyczny klimat lat trzydziestych	232
6.4.2. Rozróżnienie pomiędzy demokracją polityczną a ideologią demokratyczną	233
6.4.3. Poparcie Hildebranda dla antydemokratycznych reform Dollfussa	234
6.4.4. Ocena austriackiej wojny domowej (12-15 lutego 1934 roku)	236
6.5. Austria jako państwo korporacyjne	238
6.5.1. Korporacjonizm w tradycji katolickiej myśli społecznej w Austrii	240
6.5.2. Ocena konstytucji z maja 1934 roku	247
6.5.3. Ustrój państwa wzorowany na chłopskim korporacjonizmie	251
6.5.4. Dietrich von Hildebrand wobec korporacjonizmu	253
6.5.5. Ocena ustroju państwa korporacyjnego	257
6.6. Poparcie dla legitymizmu i monarchizmu	260

7. Inne aspekty stanowiska politycznego Hildebranda	267
7.1. Narodowy socjalizm a bolszewizm i faszyzm	267
7.2. Austromarksizm	273
7.2.1. Stosunek Hildebranda do austromarksizmu	273
7.2.2. Ocena austriackiego socjalizmu	275
7.3. Faszyzm	277
7.3.1. Teorie faszyzmu	277
7.3.2. Stosunek Hildebranda do włoskiego faszyzmu	282
7.4. Krytyka radykalizmu	284
7.5. Krytyka nurtów „postępowych” w okresie powojennym	286
Zakończenie	289
Bibliografia	293
Dietrich von Hildebrand on National Socialism. Abstract	313
Indeks osób	317

WSTĘP

Niemiecki filozof Dietrich von Hildebrand swój pięcioletni pobyt w Austrii (1933-1938) poświęcił publicznej krytyce narodowego socjalizmu. Większość jego antynazistowskich artykułów powstała w latach 1934-1936. To publicystyczne zaangażowanie było wyrazem jego postawy filozoficznej, wynikało z poczucia etycznego i chrześcijańskiego obowiązku. Sam określił to następująco: „To nie ja wszedłem w politykę, to polityka przyszła do mnie”¹. Jak zauważa Josef Seifert we wstępie do zbiorowego opracowania poświęconego walce Hildebranda z narodowym socjalizmem, bezwarunkowe odrzucenie narodowego socjalizmu przez Hildebranda było ścisłą, logiczną konsekwencją jego personalistycznej i realistycznej postawy filozoficznej².

Sprzeciw Dietricha von Hildebranda wobec narodowego socjalizmu wynikał z dążenia do ratowania wartości kultury chrześcijańskiego Zachodu, dla których to wartości nazizm stanowił śmiertelne zagrożenie. Był to przede wszystkim spór natury filozoficznej, mający jednak bardzo konkretne implikacje w sferze politycznej i pociągający za sobą daleko idące konsekwencje praktyczne dla filozofa, aż do narażenia własnego życia i konieczności kilkakrotnej emigracji włącznie.

¹ Cyt. za: M. Kugler, *Die frühe Diagnose des Nationalsozialismus. Christlich motivierter Widerstand in der österreichischen Publizistik*, Peter Lang, Frankfurt am Main-Berlin-Bern-New York-Paris-Wien 1995, s. 106.

² J. Seifert, *Vorwort*, w: tegoż (red.), *Dietrich von Hildebrands Kampf gegen den Nationalsozialismus*, Universitätsverlag C. Winter, Heidelberg 1998, s. 7.

Motywy podjęcia pracy nad niniejszą książką było przekonanie, że myśl i działalność antynazistowska Dietricha von Hildebranda zasługują na przypomnienie i ponowne przemyślenie. Fakt, że przez reżim narodowosocjalistyczny uważany był za jednego z głównych przeciwników³, świadczy o jego wyjątkowej przenikliwości intelektualnej, jak i o bezkompromisowości moralnej – gotowości do poniesienia najwyższych ofiar w obronie uznawanych prawd i wartości. Za Martinem Kuglerem⁴ należy podkreślić, że Dietrich von Hildebrand sformułował jednoznacznie negatywną diagnozę narodowego socjalizmu już na bardzo wczesnym etapie rozwoju tego ruchu.

Kolejnym argumentem, przemawiającym za podjęciem tematu sporu Hildebranda z nazizmem, był fakt niemal zupełnej nieobecności tej tematyki na polskim rynku wydawniczym. Wprawdzie myślą Hildebranda zajmowało się grono polskich etyków (A. Siemianowski⁵, T. Biesaga⁶, W. Galewicz⁷, J. Gorczyca⁸, J. Galarowicz⁹

³ Alice von Hildebrand pisze: „W swoim posiadaniu mam kopię listu oznaczonego «Ścisłe tajne» i datowanego na 30 kwietnia 1937 roku, jaki niemiecki ambasador w Wiedniu Franz von Papen napisał do Hitlera. W swoim liście von Papen nazywa Dietricha von Hildebranda czołowym wrogiem narodowego socjalizmu”. A. von Hildebrand, *Dusza lwa. Biografia Dietricha von Hildebranda (1889-1977)*, Fronda, Apostolicum, Warszawa-Ząbki 2008, s. 336-337. Wersja oryginalna: A. von Hildebrand, *The Soul of a Lion: Dietrich von Hildebrand. A Biography by Alice von Hildebrand*, Ignatius Press, San Francisco 2000, s. 220-223.

⁴ Por. tytuł opracowania M. Kuglera: *Die frühe Diagnose des Nationalsozialismus*, dz. cyt.

⁵ A. Siemianowski, *Dietrich von Hildebrand – fenomenolog i metafizyk moralności*, „Znak” 27 (1975), nr 10 (256), s. 1278-1288.

⁶ T. Biesaga, *Dietricha von Hildebranda epistemologiczno-ontologiczne podstawy etyki*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1989; tenże, *Spór o normę moralności*, Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej, Kraków 1998.

⁷ W. Galewicz, *U podstaw aksjologii Dietricha von Hildebranda*, „Znak” 37 (1985), nr 4 (365), s. 27-40.

⁸ J. Gorczyca, *Dietricha von Hildebranda koncepcja poznania wartości moralnych*, „Analecta Cracoviensia” 1987, t. 19, s. 427-439; tenże, *Na drogach prawdy. Słów kilka o pewnym aspekcie życia i twórczości Dietricha von Hildebranda*, „Roczniki Wydziału Filozoficznego Towarzystwa Jezusowego w Krakowie” 1990, Kraków 1991, s. 85-90; tenże, *Transcendencja w miłości. W kręgu myśli Dietricha von Hildebranda*, w: B. Baran, T. Gadacz, J. Tischner (red.), *Rozum i Słowo. Eseje dialogiczne*, seria „Teksty Filozoficzne”, WF PAT, Kraków 1987, s. 195-201.

⁹ Por. J. Galarowicz, *W drodze do etyki odpowiedzialności*, t. 1: *Fenomenologiczna etyka wartości (Max Scheler – Nicolai Hartmann – Dietrich von Hildebrand)*,

i inni¹⁰), ale jedyną znaną mi książką podejmującą temat antynazystowskiej krucjaty Hildebranda w języku polskim jest tłumaczenie biografii Dietricha von Hildebranda *Dusza lwa* pióra jego drugiej żony Alice von Hildebrand (wydanie angielskie 2000, tłumaczenie polskie 2008)¹¹.

Jan Galarowicz wśród powodów, dla których Dietrich von Hildebrand, mimo swojego znaczącego dorobku, pozostaje myślicielem stosunkowo mało znanym, wymienia następujące:

jednym przeszkadza fakt, że Hildebrand był katolikiem i autorem tekstów religijnych, innym, że nie był tomista; niektórzy mają mu za złe jego krytyczne stanowisko wobec tego, co dzieje się w Kościele posoborowym; dla innych wyrzutem jest jego jednoznaczne i zdecydowanie negatywne stanowisko wobec narodowego socjalizmu i komunizmu¹².

Poza wspomnianą biografią najważniejsze źródła oraz opracowania dotyczące politycznej myśli Hildebranda dostępne są w języku niemieckim. Podstawowym materiałem źródłowym są artykuły Dietricha von Hildebranda zamieszczone w czasopiśmie „Der christliche Ständestaat” (dalej: CS). Główne artykuły opublikowane przez Hildebranda w prowadzonym przez niego antynazystowskim czasopiśmie „Der christliche Ständestaat” zostały zebrane w książce: Dietrich von Hildebrand, *Memoiren und Aufsätze gegen den Nationalsozialismus 1933-1938* opracowanej przez Ernsta Wenischa we współpracy z Alice von Hildebrand i Rudolfem Ebnetem¹³. Obok wyboru artykułów zbiór ten zawiera obszerne fragmenty pamiętników filozofa, wybrane przez jego żonę z liczącego ponad 5000 stron rękopisu, oraz komentarze i wspomnienia świadków. W czasie gdy pisałem tę książkę, fundacja Hildebrand Legacy Project z USA przygotowywała tłumaczenie *Memoiren und Aufsätze* na język angielski. Do ważniejszych publikacji Hildebranda związanych z tematem

Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 1997, Część trzecia: *Dietrich von Hildebrand*, s. 223-332.

¹⁰ Por. np. J. Bremer, *Dietricha von Hildebranda koncepcja miłości chrześcijańskiej*, „Collectanea Theologica” 1989, nr 59, s. 20-38.

¹¹ A. von Hildebrand, *Dusza lwa*, dz. cyt.

¹² Tamże, s. 331-332.

¹³ D. von Hildebrand, *Memoiren und Aufsätze gegen den Nationalsozialismus 1933-1938*. Mit Alice von Hildebrand und Rudolf Ebnet herausgegeben von Ernst Wenisch, Matthias-Grünwald-Verlag, Mainz 1994.

pracy należą również: traktat z filozofii społecznej *Metaphysik der Gemeinschaft*¹⁴ oraz biografia kanclerza Dollfussa, zatytułowana *Engelbert Dollfuss. Ein katolischer Staatsman*¹⁵, w której Dietrich von Hildebrand zawarł entuzjastyczną ocenę dokonań kanclerza w kontekście panującej wówczas sytuacji politycznej. Kilka dodatkowych artykułów Hildebranda zamieścił Josef Seifert w zbiorowym opracowaniu *Dietrich von Hildebrands Kampf gegen den Nationalsozialismus* (1998), zawierającym oprócz tego analizy pióra Ernsta Wenischa, Paula Stöckleina i Josefa Seiferta¹⁶. Istotny jest również, wydany w 1955 roku, zbiór rozpraw i wykładów Hildebranda zatytułowany *Die Menschheit am Scheideweg*, zawierający między innymi przedruki artykułów i wykładów z lat trzydziestych XX wieku¹⁷.

Rudolf Ebneith opierając się na olbrzymim materiale źródłowym, opracował monumentalną monografię czasopisma „Der christliche Ständestaat” zatytułowaną *Die Österreichische Wochenschrift „Der christliche Ständestaat”: deutsche Emigration in Österreich 1933-1938*¹⁸. Nie miał on jeszcze dostępu do wspomnień udostępnionych w *Memoiren und Aufsätze* (1994), ale jego ustalenia w większości przypadków znajdują potwierdzenie w tym zbiorze. Jednym z nowszych opracowań, dotyczących głównie Dietricha von Hildebranda, jest praca Martina Kuglera, *Die frühe Diagnose des Nationalsozialismus. Christlich motivierter Widerstand in der österreichischen Publizistik*¹⁹ (Peter Lang, Frankfurt am Main-Berlin-Bern-New York-Paris-Wien 1995).

Bardzo wysoko ceni Dietricha von Hildebranda obecny papież Benedykt XVI. We wstępie do biografii Hildebranda ówczesny kardynał Joseph Ratzinger napisał:

¹⁴ D. von Hildebrand, *Metaphysik der Gemeinschaft. Untersuchungen über Wesen und Wert der Gemeinschaft*, Verlag Josef Habel, Regensburg 1975.

¹⁵ D. von Hildebrand, *Engelbert Dollfuss. Ein katholischer Staatsmann*, Anton Pustet, Salzburg 1934. Przedruk w: „Civitas. Zeitschrift für das christliche Gemeinwesen” 2009, Sonderheft 3 „Austriam instaurare in Christo”.

¹⁶ J. Seifert (red.), *Dietrich von Hildebrands Kampf gegen den Nationalsozialismus*, dz. cyt.

¹⁷ D. von Hildebrand, *Menschheit am Scheideweg*, Habel, Regensburg 1955.

¹⁸ R. Ebneith, *Die Österreichische Wochenschrift „Der Christliche Ständestaat”. Deutsche Emigration in Österreich 1933-1938*, Matthias-Grünewald-Verlag, Mainz 1976.

¹⁹ M. Kugler, *Die frühe Diagnose des Nationalsozialismus*, dz. cyt.

Dietrich von Hildebrand był człowiekiem wyjątkowym pod wieloma względami. Jego liczne pisma poświęcone filozofii chrześcijańskiej, teologii duchowości i obronie nauczania Kościoła sytuują go w gronie wielkich myślicieli dwudziestego wieku. Stanowczy zaś i zdecydowany sprzeciw wobec totalitaryzmu, czy to w formie narodowego socjalizmu, czy marksizmu-leninizmu – przekonanie, za które w ciągu swojego życia zapłacił ogromną cenę, odzwierciedla pełną klarowność jego wizji moralnej i gotowość cierpienia za to, co uważał za prawdę. (...) osobiście jestem przekonany, że gdy kiedyś w przyszłości zostanie napisana intelektualna historia Kościoła katolickiego dwudziestego wieku, Dietrich von Hildebrand będzie uznany za jedną z najwybitniejszych postaci naszych czasów²⁰.

Badania nad antynazistowską spuścizną Hildebranda wpisują się w moje zainteresowania historią katolickiej myśli społecznej. Filozoficznie ugruntowana publicystyka niemieckiego myśliciela stanowiła próbę aplikacji doktryny Kościoła do konkretnej sytuacji społeczno-politycznej Austrii lat trzydziestych XX wieku. Koncepcje Hildebranda były zakorzenione w austriackiej i niemieckiej tradycji katolickiej myśli społecznej, z której czerpał, a zarazem polemizował z jej nacjonalistycznymi i kolektywistycznymi nurtami. Jako niemiecki emigrant w Austrii Hildebrand musiał się zmierzyć z nieprzychylnym stanowiskiem konkurencyjnych publicystów katolickich.

Monachijski filozof znalazł jednak wspólny język z austriackim kanclerzem Engelbertem Dollfussem, ponieważ polityk ten rozumiał zagrożenie ze strony narodowego socjalizmu, a zarazem dążył do dosłownego wcielania w życie państwa zasad encykliki *Quadragesimo anno*. Kanclerz zaaprobował i wsparł finansowo projekt czasopisma „Der christliche Ständestaat”, które Dietrich von Hildebrand zainicjował i prowadził wraz z Klausem Dohrnem.

Przedmiotem debaty historyków pozostaje słuszność autorytarnej polityki Dollfussa, tworzącego ustrój określany, w zależności od przyjętej perspektywy interpretacyjnej, chrześcijańskim państwem korporacyjnym bądź austrofaszysmem. Polityka Dollfussa była kontynuowana przez jego następcę, Kurta Schuschnigga. Stosunek do rządów Dollfussa-Schuschnigga do tej pory wyznacza linię podziału w życiu politycznym Austrii. Podstawowy spór dotyczy kwestii, czy Dollfuss poprzez demontaż demokratycznego

²⁰ J. Ratzinger, *Przedmowa*, w: A. von Hildebrand, *Dusza lwa*, dz. cyt., s. 7-8, 11.

parlamentaryzmu uchronił Austrię, przynajmniej na kilka lat, przed wchłonięciem przez hitlerowską Trzecią Rzeszę, hamując infiltrację nazistowską i komunistyczną, czy też, przeciwnie, pozbawiając głosu socjaldemokratyczną opozycję, utrudnił identyfikację narodu austriackiego z własnym rządem i tym samym uczynił Austrię łatwiejszym łupem dla Hitlera. Z natury podjętego tematu wynika zatem konieczność odniesienia się do dyskusji historyków na temat ustroju autorytarnego w Austrii w latach 1933-1938.

Literatura dotycząca historii Austrii w latach 1933-1938 jest obfita, niekoniecznie jednak łatwa w interpretacji. Bezpośrednio po śmierci kanclerza Dollfussa większość opracowań na jego temat miała charakter hagiograficzny. Publikacje krytyczne wobec jego rządów zaczęły się ukazywać w czasie II wojny światowej. Książki powstające w czasach powojennej okupacji Austrii (1945-1955) cechowała swego rodzaju poprawność polityczna w podejściu do historii najnowszej, tzw. *Koalitionsgeschichtsschreibung* – starano się nie podważać kruche go kompromisu, osiągniętego między głównymi siłami politycznymi. W latach osiemdziesiątych XX wieku nastąpił ponowny wzrost zainteresowania okresem rządów Dollfussa i Schuschnigga, literatura jest jednak wyraźnie naznaczona afiliacją autorów do danego obozu ideologiczno-politycznego. Dopiero nowsze opracowania dają bardziej wyważony i zniuansowany obraz sytuacji.

Niezwykle bogatej bibliografii doczekał się niemiecki narodowy socjalizm. Jedną z dyskusyjnych kwestii dotyczy relacji pomiędzy narodowym socjalizmem a faszyzmem – czy były to systemy zasadniczo odmienne, czy też narodowy socjalizm był tylko jedną z odmian faszyzmu. Do kwestii tej musimy się odnieść, wzięwszy pod uwagę fakt, że Hildebrand, bezwarunkowo piętnując narodowy socjalizm, do faszyzmu odnosił się z dużą dozą aprobaty.

Kolejnym punktem spornym jest pytanie, czy narodowy socjalizm był zjawiskiem wyjątkowym i niepowtarzalnym w skali historycznej (innymi słowy, czy Niemcy miały własną *Sonderweg*), czy też można zestawiać nazizm z komunizmem, podciągając je pod wspólny mianownik totalitaryzmu. Także w tej dyskusji Hildebrand zabrał głos – z perspektywy wczesnego etapu rozwoju reżimu narodowosocjalistycznego – zestawiając ze sobą na jednym poziomie obydwie dwudziestowieczne reżimy totalitarne.

W tym kontekście dotykamy także problemu relacji sowieckiego komunizmu do austriackiej odmiany marksizmu – austromarksizmu.

Powstaje pytanie, czy potępienie, niewątpliwie słuszne, zbrodniczego systemu sowieckiego przez Hildebranda przekreślało możliwość jakiegokolwiek współpracy rządzących polityków chrześcijańsko-społecznych z socjaldemokratami. Przypomnijmy, że socjaliści właśnie represjom, wprowadzonym przez konserwatywno-katolicki rząd, przypisywali utratę identyfikacji ludności austriackiej ze swoim państwem i brak oporu przed włączeniem Austrii do hitlerowskich Niemiec.

Tak zarysowana problematyka badawcza otwiera pasjonującą perspektywę poznawczą. Mimo istnienia olbrzymiej literatury przedmiotu tematyka dwudziestowiecznego totalitaryzmu daleka jest od wyczerpania i definitywnych rozstrzygnięć.

Projekt badawczy, którego rezultatem jest niniejsze opracowanie, mogłem zrealizować dzięki rocznemu stypendium naukowemu w International Academy of Philosophy w Liechtensteinie, finansowanemu przez Fundusz Stypendialny i Szkoleniowy, który operuje środkami Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego oraz Norweskiego Mechanizmu Finansowego. International Academy of Philosophy, kierowana przez prof. Josefa Seiferta, osobistego ucznia i przyjaciela Dietricha von Hildebranda, kontynuuje tradycję filozofii personalistycznej i realistycznej fenomenologii. Uczelnia posiada bogaty księgozbiór filozoficzny oraz archiwum, zawierające m.in. kopię tzw. *Nachlass*, czyli całej spuścizny Hildebranda, częściowo również w postaci niepublikowanych maszynopisów oraz rękopisów.

Także bliskość innych bibliotek w Liechtensteinie (Liechtensteinische Landesbibliothek), Austrii (Landesbibliothek Bregenz, Universitäts- und Landesbibliothek Innsbruck), Niemczech (Bayerische Staatsbibliothek München) i Szwajcarii (Zentralbibliothek Zurich, Universitätsbibliothek Basel, Bibliothèque Cantonale et Universitaire – Lausanne) – wraz z możliwością korzystania z serwisu wypożyczania międzybibliotecznego – sprzyjała zapoznawaniu się z bogatą literaturą przedmiotu. Korzystałem również ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie, w tym z Czytelni Europeistycznej, w skład której wchodzi Biblioteka Austriacka, oraz z Biblioteki Naukowej Księży Jezuitów w Krakowie.

Cenną pomocą w przygotowaniu niniejszej pracy były konsultacje z prof. Josefem Seifertem, rektorem International Academy of Philosophy, oraz z prof. Włodzimierzem Bernackim, dyrektorem

Instytutu Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego, a także seminaria moderowane przez dr. Cheikha Gueye w Liechtensteinie. Prof. John Henry Crosby, założyciel i dyrektor Dietrich von Hildebrand Legacy Project w USA, udostępnił mi niepublikowane angielskie tłumaczenia antynazistowskich esejów Dietricha von Hildebranda. Za pomoc logistyczną i organizacyjną podczas pobytu na stypendium dziękuję mgr Doris Hager-Hämmerle.

Za umożliwienie realizacji projektu dziękuję byłemu dziekanowi Wydziału Pedagogicznego „Ignatianum”, ks. prof. Zbigniewowi Markowi SJ, obecnemu dziekanowi, ks. dr. Witowi Pasierbkowi SJ, oraz prorektorowi „Ignatianum”, ks. dr. Grzegorzowi Łuszczakowi SJ.

Na koniec wyrażam wdzięczność mojej żonie Bogusi oraz dzieciom, Dominikowi i Tosi, którzy udali się wraz ze mną na roczną emigrację.

Rozdział 1

NIEMCY I AUSTRIA W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM (1918-1938)

1.1. Niemcy

1.1.1. Porażka Niemiec w I wojnie światowej i traktat wersalski (1918-1919)

8 sierpnia 1918 roku został nazwany „czarnym dniem” w historii armii niemieckiej. 35 świetnie wyposażonych dywizji alianckich rozpoczęło zmasowany atak i przełamało niemieckie linie obronne pod Amiens. Do końca sierpnia wojska cesarskie zostały zepchnięte ze wszystkich zajmowanych pozycji. Dzięki przystąpieniu Stanów Zjednoczonych do wojny w roku 1917 siły Sprzymierzonych dysponowały ogromnymi zasobami materialnymi i osobowymi, co wraz z zastosowaniem czołgów przechyliło szalę zwycięstwa na korzyść Aliantów¹.

W wyczerpanych wojną Niemczech nastąpił upadek morale. Gdy dowództwo niemieckie chciało kontynuować przegraną wojnę morską z brytyjską *Royal Navy*, 3 listopada w Kilonii wybuchł bunt marynarzy, który rozszerzył się na obszar całej Drugiej Rzeszy. 9 listopada 1918 roku Philipp Scheidemann proklamował powstanie

¹ K. Bauer, *Nationalsozialismus. Ursprünge, Anfänge, Aufstieg und Fall*, Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar 2008, s. 61.

republiki, zaś cesarz Wilhelm II Hohenzollern został zmuszony do abdykacji. 11 listopada 1918 roku nowy rząd w Berlinie podpisał zawieszenie broni z Aliantami².

Po przegranej I wojnie światowej złość Niemców skierowała się przede wszystkim przeciwko komunistycznym rewolucjonistom, ale także przeciwko siłom demokratycznym, które, jak uważano, utorowały drogę komunistom. Wielu wracających z frontu żołnierzy, ale również miliony innych Niemców o nastawieniu narodowym uważały, że to wewnętrzne właśnie, czy wręcz zdrada, doprowadziły do porażki Niemiec. Tak narodziła się *Dolchstoßlegende* – legenda o ciosie w plecy na tyłach frontu³.

Adolf Hitler miał okazję nasiąknąć antysemityzmem podczas swego pobytu w Wiedniu w latach 1908-1913. Atmosferę tę kształtowali między innymi Georg Ritter von Schönerer, założyciel partii wszechniemieckiej, oraz burmistrz Wiednia Karl Lueger, założyciel partii chrześcijańsko-społecznej⁴. Jednak światopogląd i osobowość Hitlera zostały ukształtowane przede wszystkim przez jego doświadczenie wojenne⁵. Gdy dowiedział się o komunistycznych powstaniach w Berlinie i Monachium oraz o trudnym procesie tworzenia Republiki Weimarskiej przez polityków socjaldemokratycznych i centrowych, uznał to za kapitulację przed wrogiem, najpełniej wyrażoną w traktacie wersalskim z 28 czerwca 1919 roku. Winą za porażkę obciążeni zostali „zbrodniarze listopadowi” (politycy dążący do zawieszenia broni), marksiści (wliczając w to wszelkiej maści socjalistów) oraz Żydzi. Hitler wielokrotnie będzie się odwoływał do legendy ciosu w plecy, dążąc do destrukcji ładu wersalskiego i republiki, powstałej w wyniku rewolucji⁶.

² D. Nicholls, *Adolf Hitler. A Biographical Companion*, ABC-CLIO, Santa Barbara, Denver-Oxford 2000, s. XVI.

³ R.G. Reuth, *Hitler. Eine politische Biographie*, Piper, München-Zürich 2003, s. 15.

⁴ M. Kitchen, *Kurze Geschichte des Dritten Reiches*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2006, s. 12-14. Pogląd ten kwestionuje David Nicholls, który twierdzi, że nie ma dowodów na antysemityzm Hitlera w okresie wiedeńskim – utrzymywał przyjazne kontakty z żydowskimi handlarzami dzieł sztuki, a nawet odwiedzał salony żydowskich koneserów sztuki. Nicholls przyznaje jednak, że Hitler z entuzjazmem przyjmował sukces Karla Luegera. D. Nicholls, *Adolf Hitler. A Biographical Companion*, dz. cyt., s. XVI.

⁵ H. Schmitz, *Adolf Hitler in der Geschichte*, Bouvier Verlag, Bonn 1999, s. 264.

⁶ D. Nicholls, *Adolf Hitler. A Biographical Companion*, dz. cyt., s. XVI.

Traktat wersalski podpisany 28 czerwca 1919 roku sankcjonował straty terytorialne Niemiec, demilitaryzację Nadrenii oraz zobowiązanie Niemiec do wypłaty reparacji wojennych. Traktat wersalski zawierał także zakaz *Anschlussu* Austrii⁷.

1.1.2. Narodziny i rozwój narodowego socjalizmu w Niemczech (1919-1929)

Brytyjski historyk Ian Kershaw, autor monumentalnej dwutomowej biografii Adolfa Hitlera, podkreśla, że utożsamianie narodowego socjalizmu z Hitlerem jest błędem i niedopuszczalnym uproszczeniem, gdyż narodowy socjalizm istniał, zanim jeszcze ktokolwiek usłyszał o Hitlerze. Z drugiej strony był on kluczową figurą, dzięki której partia narodowosocjalistyczna zdobyła władzę w państwie⁸.

Narodowy socjalizm był w pewnym sensie szczytowym punktem myśli nacjonalistycznej w historii Niemiec. Wielkie sukcesy narodowego socjalizmu można tłumaczyć tym, że Hitler obiecał Niemcom zmazanie rzekomej hańby traktatu wersalskiego i przywrócenie Trzeciej Rzeszy pozycji mocarstwowej, jaką cieszyły się Niemcy za czasów Bismarcka. Z drugiej strony narodowosocjalistyczna ideologia rasowa, proklamująca panowanie germańskiej rasy panów nad Europą, stanowiła zerwanie z tradycją państwa narodowego⁹.

Friedrich Meinecke twierdził, że bezpośrednim preludeum hitleryzmu był ruch völkistowski. Uwe Puschner przyznaje, że narodowi socjaliści przyswoili sobie określenie *völkisch*, a także symbolikę, taką jak swastyka czy gest pozdrowienia „Heil”. Zaznacza jednak, że pomiędzy nazistami i völkistami występowały liczne napięcia i spory¹⁰.

⁷ R. Seligmann, *Hitler. Die Deutschen und ihr Führer*, Ullstein, München 2004, s. 44.

⁸ I. Kershaw, *Hitler 1889-1936*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1998, s. 178-180.

⁹ W.J. Mommsen, *Deutscher Nationalismus im 19. Und 20. Jahrhundert*, w: B. Sösemann (red.), *Der Nationalsozialismus und die deutsche Gesellschaft*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart-München 2002, s. 11.

¹⁰ U. Puschner, *Ein Volk, ein Reich, ein Gott. Völkische Weltanschauung und Bewegung*, w: B. Sösemann (red.), *Der Nationalsozialismus und die deutsche Gesellschaft*, dz. cyt., s. 25.

Poprzedniczka NSDAP, Niemiecka Partia Robotnicza (*Deutsche Arbeiterpartei*, DAP) została założona 5 stycznia 1919 roku przez mechanika Antona Drexlera i dziennikarza sportowego Karla Harre-
ra, członka okultystycznego Towarzystwa Thule. 12 września 1919 roku na spotkanie tej marginalnej wówczas partii w Monachium został wysłany w charakterze wojskowego informatora Adolf Hitler¹¹. Kilka dni później otrzymał kartę pocztową z informacją, że został przyjęty na członka Niemieckiej Partii Robotniczej. Po przemyśleniu sprawy postanowił przyjąć zaproszenie, co później opisał jako najważniejszą decyzję w swoim życiu: „To był decydujący moment mego życia. Odwrót nie był możliwy ani celowy”¹².

Wkrótce po wstąpieniu do DAP Hitler przystąpił do przekształcania bojaźliwej i mało dynamicznej grupki piwiarnianej w partię walczącą, obecną w życiu publicznym. Wbrew Karlowi Harrerowi, który chciał widzieć w DAP ezoteryczną grupę, Hitler od początku dążył do utworzenia partii masowej¹³.

24 lutego 1920 roku Hitler wygłosił na wiecu masowym swoje pierwsze przemówienie, które okazało się oszałamiającym sukcesem, słuchacze szaleli z zachwytu¹⁴. Podczas tego przemówienia Hitler przedstawił 25 punktów, składających się na program narodowego socjalizmu¹⁵. Tego samego dnia nazwa partii została zmieniona na Narodowosocjalistyczną Niemiecką Partię Robotników (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*, NSDAP)¹⁶.

29 lipca 1921 roku Hitler został szefem NSDAP i *Führerem* ruchu narodowosocjalistycznego. *Führerprinzip* (zasada wodzostwa) stała się podstawą jego koncepcji władzy¹⁷. Była to jedna z centralnych koncepcji antydemokratycznego ruchu powstałego w Republice

¹¹ E. Piper, *Kurze Geschichte des Nationalsozialismus. Von 1919 bis heute*, Hoffmann und Campe Verlag, Hamburg 2007, s. 11-12.

¹² A. Hitler, *Mein Kampf*, UZVARA, Dyneburg 1998, s. 67. [Wszystkie cytaty, jeżeli nie zaznaczono inaczej, w tłumaczeniu własnym autora – P.K.]

¹³ J. Fest, *Hitler*, Propyläen Verlag, Berlin 1996, s. 175.

¹⁴ A.M. Sigmund, *Diktator, Dämon, Demagoge. Fragen und Antworten zu Adolf Hitler*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München 2006, s. 29.

¹⁵ Tekst programu por. np.: R. Kühnl, *Der deutsche Faschismus in Quellen und Dokumenten*, PapyRossa Verlag, Köln 2000, s. 96-100.

¹⁶ M. Steinert, *Hitler*, Verlag C.H. Beck, München 1994, s. 122-124.

¹⁷ D. Nicholls, *Adolf Hitler. A Biographical Companion*, dz. cyt., s. XVII.

Weimarskiej, jego „niezbywalny artykuł wiary”¹⁸. Wokół tej idei budowany był mit „heroicznego wodzostwa” Hitlera¹⁹.

W sierpniu 1921 roku powstały Oddziały Szturmowe (*Sturmabteilung, SA*), które stały się paramilitarną przybudówką NSDAP²⁰. W sierpniu 1922 roku oddziały SA po raz pierwszy pojawiły się publicznie na *Königsplatz* w Monachium jako zwarte oddziały zbrojne ze swastykami na sztandarach²¹.

W październiku 1922 roku Julius Streicher, rasistowsko-nacjonalistyczny przywódca z Norymbergii, włączył swoje völkistowskie ugrupowanie do NSDAP i zaakceptował zwierzchnictwo Hitlera²².

W nocy z 8 na 9 listopada 1923 roku miał miejsce pucz monachijski, inaczej „piwiarniany” (*Bierkellerputsch*)²³. Adolf Hitler przy wsparciu Ernsta Röhma oraz SA pod dowództwem Hermanna Göringa, popierany przez generała Ludendorffa, wdarł się do piwiarni *Bürgerbräukeller*, gdzie obradowali czołowi politycy bawarscy, i ogłosił wybuch narodowosocjalistycznej rewolucji²⁴.

Na drugi dzień Hitler poprowadził marsz na *Feldherrenhalle*, wzorowany na marszu czarnych koszul Mussoliniego na Rzym²⁵. Policja zatrzymała demonstrantów. Doszło do strzelaniny, w której zginęło 14 nazistów. Hitler został uwięziony i 1 kwietnia 1924 roku stanął przed sądem. Proces o zdradę stanu okazał się farszą. Sędziowie byli pod wrażeniem patriotyzmu, idealizmu i odwagi Hitlera i wydali śmieszny wyrok 5 lat więzienia z możliwością skrócenia kary za dobre sprawowanie. W więzieniu w Landsbergu Hitler spędził w sumie 13 miesięcy. Czas ten wykorzystał na napisanie *Mein Kampf*²⁶.

W lutym 1925 roku, dwa miesiące po opuszczeniu więzienia, Hitler reaktywował działalność NSDAP, która, wraz z SA, została

¹⁸ S. Haffner, *Anmerkungen zu Hitler*, Kindler Verlag, München 1978, s. 46.

¹⁹ I. Kershaw, *Der Hitler-Mythos. Führerkult und Volksmeinung*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1999, s. 28.

²⁰ D. Nicholls, *Adolf Hitler. A Biographical Companion*, dz. cyt., s. XVII.

²¹ K. Pätzold, M. Weißbecker, *Adolf Hitler. Eine politische Biographie*, Militzke Verlag, Leipzig 1995, s. 79.

²² D. Nicholls, *Adolf Hitler. A Biographical Companion*, dz. cyt., s. XVII.

²³ G.A. Craig, *Deutsche Geschichte 1866-1945. Vom Norddeutschen Bund bis zum Ende des Dritten Reiches*, Verlag C.H. Beck, München 1985, s. 408.

²⁴ R. Seligmann, *Hitler. Die Deutschen und ihr Führer*, dz. cyt., s. 57.

²⁵ D. Nicholls, *Adolf Hitler. A Biographical Companion*, dz. cyt., s. XVIII.

²⁶ M. Kitchen, *Kurze Geschichte des Dritten Reiches*, dz. cyt., s. 29-30.

zdelegalizowana w następstwie puczu²⁷. W okresie względnej stabilizacji przemowy i wiece Hitlera nie cieszyły się jednak wielką popularnością i nie budziły wielkiego entuzjazmu. Niemniej następował stopniowy rozwój partii nazistowskiej połączony z umacnianiem się niekwestionowanego przywództwa Hitlera²⁸.

1.1.3. Przejmowanie władzy w Niemczech przez Hitlera (1930-1934)

Kryzys strukturalny, który nie dawał znać o sobie w tzw. fazie stabilnej, czyli w latach 1924-1928, doszedł do głosu ze zdwojoną siłą w trudnych warunkach światowego kryzysu ekonomicznego. Po rozpadzie Wielkiej Koalicji pod wodzą socjaldemokratów na wiosnę 1930 roku partie mieszczańskie i popierające je nie chciały już zawierać kompromisów z SPD. Pat parlamentarny i związane z nim wołanie o państwo ponadpartyjne odsłoniły dotkliwy kryzys Republiki²⁹.

Sytuację tę wykorzystali narodowi socjaliści, winą za kryzys obarczając traktat wersalski, „zbrodniarzy listopadowych”, demokrację parlamentarną, komunistów i Żydów³⁰. W wyborach parlamentarnych 14 września 1930 roku NSDAP zdobyła 18,3% głosów i stała się drugą co do wielkości partią w *Reichstagu*, co otwierało Hitlerowi drogę do walki o władzę przy użyciu środków zarówno parlamentarnych, jak i pozaparlamentarnych. Bojówki SA, których szefem 5 stycznia 1931 roku został przez Hitlera mianowany Ernst Röhm³¹, ścierały się na terenach zamieszkałych przez robotników z paramilitarnymi oddziałami socjalistycznymi i komunistycznymi, Hitler natomiast starał się o bardziej szacowny wizerunek, który miał mu zapewnić poparcie przedsiębiorców i klasy średniej³².

²⁷ Tamże; por. R. Seligmann, *Hitler. Die Deutschen und ihr Führer*, dz. cyt., s. 63.

²⁸ D. Nicholls, *Adolf Hitler. A Biographical Companion*, dz. cyt., s. XIX.

²⁹ W. Michalka, *Einleitung*, w: tegoż (red.), *Die nationalsozialistische Machtergreifung*, Ferdinand Schöningh, Paderborn-München-Wien-Zürich 1984, s. 8.

³⁰ M. Kitchen, *Kurze Geschichte des Dritten Reiches*, dz. cyt., s. 37-38.

³¹ K.W. Tofahrn, *Chronologie des Dritten Reiches. Ereignisse, Personen, Begriffe*, Primus Verlag, Darmstadt 2003, s. 5.

³² D. Nicholls, *Adolf Hitler. A Biographical Companion*, dz. cyt., s. XX.

Cechą, która wyróżniała Hitlera, była niezwykła umiejętność demagogicznego wpływania na nastrój tłumu. Wrażenie sprawiała nie tyle treść jego przemówień, co atmosfera, którą potrafił wytworzyć. Wielu świadków, między innymi późniejszy architekt Hitlera i minister ds. uzbrojenia Albert Speer, podkreślało rodzący się podczas przemówień Hitlera entuzjazm, który usuwał wszelki sceptycyzm i wątpliwości³³.

W drugiej turze wyborów prezydenckich 10 kwietnia 1932 roku zwyciężył Paul von Hindenburg z wynikiem 53%. Hitler zdobył 36,8% głosów. Hitler liczył na zdobycie fotela kanclerza Rzeszy, jednak po rezygnacji kanclerza Brüninga prezydent Hindenburg 1 czerwca 1932 roku desygnował na to stanowisko Franza von Papena. 31 lipca 1932 roku NSDAP stała się największą partią, zdobywając 37,3% głosów i 230 mandatów w parlamencie. W kolejnych wyborach, 6 listopada 1932 roku, NSDAP poniosła straty: zdobyła 33,1% i 196 miejsc w parlamencie, pozostając jednak najsilniejszą partią w *Reichstagu*³⁴.

W roku 1932 większość obserwatorów sceny politycznej była przekonana, że nagły awans Hitlera był krótkotrwały – poparcie dla NSDAP znacznie spadło, prezydent Rzeszy Hindenburg nie zgodził się na powołanie Hitlera na urząd kanclerza, ruch narodowo-socjalistyczny pogrążony był w wewnętrznych konfliktach³⁵.

Stało się jednak inaczej – kilka miesięcy później, 30 stycznia 1933 roku Hitler został kanclerzem Rzeszy. *Nationalsozialistische Machtergreifung* (zdobycie władzy przez narodowych socjalistów) było dłuższym procesem, który z jednej strony był ściśle związany z kryzysem i wynikającym z niego fiaskiem demokracji weimarskiej, a z drugiej strony oznaczał systematyczny demontaż Republiki Weimarskiej, jak również konsekwentną budowę i konsolidację panowania narodowych socjalistów³⁶. Zdaniem Karla Dietricha Brachera, data 30 stycznia 1933 roku była początkiem półtorarocznego procesu przejmowania władzy (*Machtergreifung*) i „koordynacji” (*Gleichschaltung*)³⁷. W początkowym okresie pełnienia urzędu

³³ A. Speer, *Inside the Third Reich*, Sphere Books Limited, London 1971, s. 44-46.

³⁴ K.W. Tofahrn, *Chronologie des Dritten Reiches*, dz. cyt., s. 11-14.

³⁵ M. Kitchen, *Kurze Geschichte des Dritten Reiches*, dz. cyt., s. 8.

³⁶ W. Michalka, *Einleitung*, w: tegoż (red.), *Die nationalsozialistische Machtergreifung*, dz. cyt., s. 7.

³⁷ K.D. Bracher, *Stufen totalitärer Gleichschaltung*, w: W. Michalka, *Die nationalsozialistische Machtergreifung*, dz. cyt., s. 18.

kanclerskiego przez Hitlera w jego rządzie przeważali narodowcy spoza NSDAP, a prezydent Hindenburg zachował prerogatywy, pozwalające mu na uchylanie decyzji kanclerza³⁸.

27 lutego 1933 roku spłonął budynek *Reichstagu* w Berlinie. Hitler o podpalenie parlamentu oskarżył komunistów i następnego dnia wydał dekret zawieszający prawa obywatelskie (*Notverordnung zum Schutz von Volk und Staat*). Nastąpiły masowe aresztowania komunistów. W wyborach do *Reichstagu* 5 marca 1933 roku NSDAP zdobyła 43,9% głosów – najwyższy wynik w wyborach, które można jeszcze uznać za demokratyczne. W koalicji z nacjonalistyczną DNVP (*Deutschnationale Volkspartei*), która zdobyła 8% głosów, dawało to nazistom większość parlamentarną, umożliwiającą im faktyczny demontaż demokratycznych instytucji³⁹.

W marcu 1933 roku powstały pierwsze obozy koncentracyjne: w Dachau, Oranienburgu i Esterwegen. W ramach *Gleichschaltung* zostały zniszczone wszystkie związki zawodowe, dokonano likwidacji lub wymuszono samolikwidację wszystkich partii politycznych poza NSDAP. 10 maja 1933 roku w Berlinie publicznie spalono ponad 30 tysięcy książek „nie-niemieckich autorów”, w tym Ernsta Barlacha, Bertolta Brechta, Eliasa Canettiego, Ericha Kästnera, Oskara Kokoschki, Thomasa Manna, Joachima Ringelnatza, Nelly Sachs, B. Travena, Kurta Tucholsky'ego, Carla Zuckmayera i Stefana Zweiga. Elitą stał się oddział SS (*Schutzstaffel der NSDAP* – Eskadra Ochronna NSDAP)⁴⁰.

Jako „noc długich noży” (inaczej *Röhm-Putsch*) określano czystkę, przeprowadzoną przez Hitlera w nocy z 29 na 30 czerwca 1934 roku. Pretekstem do akcji były rzekome plany zamachu na Hitlera oraz homoseksualizm szefa SA Ernsta Röhma. Rzekiwistym powodem była walka o wpływy wewnątrz ruchu nazistowskiego pomiędzy rosnącym w siłę SA a wojskiem i popierającymi Hitlera magnatami przemysłowymi. Oficjalnie śmierć poniosło 77 osób, w tym Röhm. Po fackie mord ten został zalegalizowany przed rząd Trzeciej Rzeszy jako konieczna forma

³⁸ R. Overy, *Dyktatorzy. Hitler i Stalin*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2009, s. 76.

³⁹ D. Nicholls, *Adolf Hitler. A Biographical Companion*, dz. cyt., s. XXII.

⁴⁰ K. W. Tofahrn, *Chronologie des Dritten Reiches*, dz. cyt., s. 21-26; por. D. Nicholls, *Adolf Hitler. A Biographical Companion*, dz. cyt., s. XXII.

samoobrony państwa⁴¹. Współczesne szacunki mówią o ok. 200 osobach, które poniosły śmierć w wyniku hitlerowskiej czystki. W tej liczbie, obok Ernsta Röhma, znaleźli się m.in. Gustaw Ritter von Kahr, Kurt von Schleicher i Gregor Strasser⁴².

1.1.4. Budowa narodowosocjalistycznego imperium Hitlera (1934-1938)

Śmierć prezydenta Hindenburga 2 sierpnia 1934 roku pozwoliła Hitlerowi połączyć urząd kanclerza Rzeszy i prezydenta. Od tej pory tytułowany był mianem *Führera* i kanclerza Rzeszy⁴³. Skupiwszy w swym ręku pełnię władzy i zniszczywszy wszelką wewnętrzną opozycję, Hitler mógł poświęcić się realizacji swoich dwóch największych obsesji: przywróceniu Niemcom ich wielkości i rozwiązaniu „kwestii żydowskiej”⁴⁴.

1 marca 1935 roku nastąpiło ponowne włączenie do Niemiec terytorium Saary. Hitler przywrócił pobór do wojska, obwieszcza-
jąc tym samym światu remilitaryzację Trzeciej Rzeszy. Utworzenie przez Francję, Włochy i Wielką Brytanię Frontu Stresy w kwietniu 1935 było próbą zmuszenia Niemiec do przestrzegania przyjętych zobowiązań traktatowych. Jednak jego znaczenie podważyło angielsko-niemieckie porozumienie morskie zawarte w czerwcu 1935 roku. Atak faszystowskich Włoch na Abisynię w październiku 1935 roku oznaczał praktyczny rozpad Frontu Stresy i dawał Hitlerowi ogromną swobodę działania⁴⁵.

15 września 1935 roku podczas 7. zjazdu NSDAP w Norymberdze zostały ogłoszone tzw. ustawy norymberskie (*Nürnberger Gesetze*), mające na celu „ochronę niemieckiej krwi i niemieckiego honoru”. Ustawy te pozbawiały Żydów obywatelstwa Rzeszy, zakazywały zawierania małżeństw pomiędzy Żydami a Aryjczykami. Karze podlegały także stosunki seksualne pomiędzy Żydami

⁴¹ W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, *Historia Niemiec*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981, s. 735.

⁴² K.W. Tofahrn, *Chronologie des Dritten Reiches*, dz. cyt., s. 35.

⁴³ M. Kitchen, *Kurze Geschichte des Dritten Reiches*, dz. cyt., s. 89.

⁴⁴ D. Nicholls, *Adolf Hitler. A Biographical Companion*, dz. cyt., s. XXIII.

⁴⁵ Tamże, s. XXIII-XXIV.

a obywatelami niemieckimi, ponieważ stanowiły „zhańbienie rasy”. Ustawy norymberskie precyzowały także, kto był uznawany za Żyda, kto za mieszańca (*Mischling*), a kto za Aryjczyka⁴⁶.

4 lutego 1936 roku miał miejsce zamach na Wilhelma Gustloffa, przywódcę szwajcarskiego oddziału NSDAP, przeprowadzony przez Davida Franfurtera, żydowskiego studenta medycyny. 12 lutego odbył się uroczysty pogrzeb Gustloffa w Schwerin am Sarg. W mowie pogrzebowej Hitler nazwał Gustloffa „pierwszym męczennikiem narodowego socjalizmu za granicą”. Przypomniął, że za jego śmierć, jak „za wszystkie nieszczęścia, jakie nas spotkały w listopadzie 1918 roku” odpowiedzialny był „nasz żydowski wróg”⁴⁷.

7 marca 1936 roku oddziały niemieckie wkroczyły do Nadrenii, łamiąc tym samym nie tylko narzucony Niemcom „dyktat wersalski” z 1919 roku, ale także postanowienia dobrowolnie zawartego paktu z Locarno z 1925 roku⁴⁸.

11 lipca 1936 roku Niemcy i Austria zawarły tzw. *Juli-Abkommen*, czyli porozumienie lipcowe, na mocy którego Niemcy deklarowały pełne uznanie suwerenności Austrii, Austria zaś zobowiązała się dopuścić do udziału we władzy przedstawicieli narodowych socjalistów⁴⁹. Część austriackiej prasy, słusznie, jak się później okazało, postrzegąca to porozumienie jako krok w stronę *Anschlussu* Austrii do Niemiec⁵⁰. *Post factum* kanclerz Schuschnigg twierdził, że porozumienie zostało zawarte pod presją okoliczności, nie zaś z wewnętrznej potrzeby⁵¹.

1 listopada 1936 roku Mussolini ogłosił powstanie „osi Berlin-Rzym”, natomiast 25 listopada Hitler zawarł pakt antykominternowski z Japonią, do którego rok później dołączyły Włochy. W kularowych wypowiedziach Hitlera często pojawiał się temat Czechosłowacji i Austrii jako następnych celów w dążeniu do zdobycia „przestrzeni życiowej” (*Lebensraum*) dla narodu niemieckiego⁵².

⁴⁶ W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, *Historia Niemiec*, dz. cyt., s. 740.

⁴⁷ R.G. Reuth, *Hitler. Eine politische Biographie*, dz. cyt., s. 368.

⁴⁸ D. Nicholls, *Adolf Hitler. A Biographical Companion*, dz. cyt., s. XXIV.

⁴⁹ R.G. Reuth, *Hitler. Eine politische Biographie*, dz. cyt., s. 385.

⁵⁰ „Österreichischer Beobachter” 1936, Nr 4, 21 sierpnia, s. 1.

⁵¹ G. Volsansky, *Pakt auf Zeit. Das Deutsch-Österreichische Juli-Abkommen 1936*, Böhlau, Wien-Köln-Weimar 2001, s. 7.

⁵² D. Nicholls, *Adolf Hitler. A Biographical Companion*, dz. cyt., s. XXIV.

Jedyną znaczącą siłą w Trzeciej Rzeszy, która nie została całkiem podporządkowana Hitlerowi, była armia. Aby ostatecznie zdyscyplinować wojsko, Hitler zdymisjonował ministra wojny Wernera von Bloemberga i dowódcę armii Wernera Fritscha. Miejsce konserwatywnego ministra spraw zagranicznych Konstantina von Neuratha zajął pochlebca Joachim von Ribbentrop, Hitler zaś osobiście przejął dowództwo nad *Wehrmacht*⁵³.

Tym samym Hitler usunął ostatnią przeszkodę na drodze do podporządkowania sobie Austrii. Austriacki kanclerz Schuschnigg nie mógł już liczyć na wsparcie ze strony Mussoliniego. Mocarstwa zachodnie również pozostawały obojętne.

11 marca 1938 roku Hitler wydał rozkaz wkroczenia do Austrii oddziałom *Wehrmacht*u. We wczesnych godzinach porannych 12 marca żołnierze niemieccy wkroczyli na teren Austrii nie napotykając oporu, tym samym łamiąc porozumienie z 11 lipca 1936 roku. Podczas wielkiego wieceu w Linzu Hitler obiecał wiwatującym tłumom „pomoc Rzeszy dla milionów Niemców w Austrii”⁵⁴.

Niemiecki historyk Klaus Hildebrand zauważył, że z jednej strony polityka zagraniczna Trzeciej Rzeszy nawiązywała do mocarstwowej polityki Prus, z drugiej strony dążenie do panowania nad światem oparte na kryteriach rasowych było „rewolucyjnie nowym elementem”⁵⁵.

David Nicholls zastanawia się, „jak Hitler byłby postrzegany przez historię, gdyby został zamordowany lub usunięty w inny sposób w kwietniu 1938”. I stawia prowokacyjną tezę:

Przy zastosowaniu konwencjonalnych kryteriów oceny mógłby przejść do historii jako wielki mąż stanu, nowy Bismarck. Odbudował niemiecką potęgę i prestiż, pogrzebał traktat wersalski, zjednoczył dwa kraje niemieckojęzyczne, a wszystko to pokojowymi metodami. W 1938 prześladowanie Żydów i innych mniejszości nie było jeszcze nieodwracalne. Gdyby jego osobisty reżim został zastąpiony przez mniej represyjny rząd, Hitler rzeczywiście mógłby być postrzegany jako „wielki człowiek”⁵⁶.

⁵³ Tamże, s. XXIV-XXV.

⁵⁴ K.W. Tofahrn, *Chronologie des Dritten Reiches*, dz. cyt., s. 59.

⁵⁵ K. Hildebrand, *Deutsche Außenpolitik 1933-1945. Kalkül oder Dogma*, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz 1971, s. 134-138.

⁵⁶ D. Nicholls, *Adolf Hitler. A Biographical Companion*, dz. cyt., s. XXV.

Fakt, że krytyka narodowosocjalistycznej ideologii i poczynań Hitlera, której Hildebrand poświęcił większość swoich sił w czasie swego pobytu w Wiedniu, z takim trudem przebijała się do opinii społecznej i spotykała się z tak silnym sprzeciwem, potwierdza ówczesny wysoki prestiż Hitlera, którym cieszył się wtedy w szerokich kręgach społecznych w Niemczech i w Austrii.

1.2. Austria

Najważniejszy okres antynazistowskiej działalności Hildebranda przypada na lata jego pobytu w Austrii. Aby lepiej zrozumieć historiozoficzną koncepcję Hildebranda, wiążącą się z poparciem i rozwijaniem „ideologii Austrii” (*Österreich-Ideologie*) jako antidotum na narodowy socjalizm, trzeba umieścić ją w kontekście sytuacji politycznej, w jakiej znalazła się Austria w roku 1933. Ocena tego okresu była przedmiotem sporu historyków i polityków. Krańcowo odmienne interpretacje rządów Dollfussa i Schuschnigga mają swoje korzenie w kontrowersjach i antagonizmach, które podzieliły austriackie społeczeństwo w latach trzydziestych i do dzisiaj wyznaczają linie politycznych podziałów. Jak piszą Alexander Lassner i Günter Bischof,

Podczas gdy prawica usiłowała przedstawiać rządy Dollfussa i Schuschnigga jedynie jako bastion obronny przed nazistowskimi Niemcami, lewica oskarżała te rządy o to, że odrzucając demokrację parlamentarną, w decydujący sposób przyczyniły się do sukcesu *Anschlussu*⁵⁷.

Po II wojnie światowej, w latach czterdziestych i pięćdziesiątych, badania historyczne utrudniało podejście kompromisowe, interpretacje historyczne były wynikiem ustaleń koalicyjnych, co określano jako *Koalitionsgeschichtsschreibung* – historiografia koalicyjna. Wreszcie do niedawna kolaboracja Austriaków z reżimem nazistowskim podczas II wojny światowej traktowana była jako

⁵⁷ A. Lassner, G. Bischof, *Introduction*, seria „Contemporary Austrian Studies”, vol. 11; G. Bischof, A. Pelinka, A. Lassner (red.), *The Dollfuss/Schuschnigg Era in Austria. A Reassessment*, Transaction Publishers, New Brunswick-London 2003, s. 1.

temat tabu⁵⁸. Lucian O. Meysels uważał okres 1933-1938 za „szarą strefę” w austriackiej historiografii, powstałą ze względu na panujące w Austrii po II wojnie światowej tendencje koncyliacyjne⁵⁹. Zdaniem Helmuta Wohnouta obecna dyskusja wyszła już poza etap polemiki, która toczyła się w Austrii w latach osiemdziesiątych XX wieku pomiędzy pravicowymi zwolennikami określenia *Ständestaat* (państwo korporacyjne) a lewicowymi historykami stosującymi pojęcie „austrofaszyzm”⁶⁰.

Mając świadomość tych uwarunkowań, postaram się wskazać kilka przełomowych momentów, wyznaczających etapy przejścia od demokracji parlamentarnej w Austrii do rządów autorytarnych. Znajomość tych realiów umożliwi lepsze zrozumienie stanowiska, jakie wobec wydarzeń w Austrii zajął Dietrich von Hildebrand oraz ocenę jego postawy w świetle współczesnej wiedzy historycznej.

1.2.1. Okres poprzedzający rządu Dollfussa i Schuschnigga (1918-1932)

Upadek wielonarodowej monarchii austro-węgierskiej w 1918 roku pozostawił Austrię w stanie głębokiej zapaści ekonomicznej i społecznej. Zabrakło również zwornika państwowości, jakim dla mieszkańców cesarstwa była dynastia Habsburgów⁶¹. W przeciwieństwie do sąsiedniej Szwajcarii Austria nie miała też żadnych tradycji republikańskich⁶². Dlatego dążenie do połączenia z Niemcami bazujące na wspólnej narodowości niemieckiej było powszechne.

⁵⁸ T. Angerer, *An Incomplete Discipline: Austrian Zeitgeschichte and Recent History*, seria „Contemporary Austrian Studies”, vol. 3, G. Bischof, A. Pelinka, A. Lassner (red.), *Austria in Nineteen-Fifties*, Transaction Publishers, New Brunswick-London 1995, s. 207-227.

⁵⁹ L.O. Meysels, *Der Austrofaschismus, Das Ender der ersten Republik und ihr letzter Kanzler*, Amalthea Verlag, Wien-München 1992, s. 7.

⁶⁰ H. Wohnout, *A Chancellorial Dictatorship with a „Corporative” Pretext: the Austrian Constitution Between 1934 nad 1938*, seria „Contemporary Austrian Studies”, vol. 11, s. 143.

⁶¹ E. Hoor, *Österreich 1918-1938. Staat ohne Nation. Republik ohne Republikaner*, Österreichischer Bundesverlag, Wien 1966, s. 10-11.

⁶² G. Stourzh, *Erschütterung und Konsolidierung des Österreichsbewusstseins – vom Zusammenbruch der Monarchie zur Zweiten Republik*, w: R.G. Plaschka, G. Stourzh, J.P. Niederkorn, *Was heißt Österreich? Inhalt und Umfang des Öster-*

Jednak zwycięskie państwa Ententy w obawie przed odbudową potęgi Niemiec umieściły klauzulę zakazującą *Anschlussu* Austrii zarówno w traktacie wersalskim (podpisanym przez Niemcy 28 czerwca 1919, a ratyfikowanym 10 stycznia 1920 r.), jak i w traktacie pokojowym zawartym z Austrią 10 września 1919 roku w Saint-Germain-en-Laye, na mocy którego Republika Austrii Niemieckiej została przekształcona w Republikę Austriacką⁶³.

Mocarstwa Ententy usiłowały powstrzymać odradzające się dążenie do *Anschlussu* poprzez udzielenie Austrii pod auspicjami Ligi Narodów kredytu w wysokości 650 mln koron. O pożyczkę tę zabiegał ówczesny kanclerz Austrii, ks. Ignaz Seipel, wywodzący się z partii chrześcijańsko-społecznej. Została ona zadekretowana w tzw. Protokołach Genewskich z 4 października 1922 roku, a jej wypłata nastąpiła w roku 1923⁶⁴.

Społeczeństwo austriackie podzielone było na trzy główne obozy. Pierwszy obóz stanowiła konserwatywno-katolicka *Christlichsoziale Partei* (Partia Chrześcijańsko-Społeczna; CSP). Drugim była Socjaldemokratyczna Partia Robotnicza Austrii (*Sozialdemokratische Arbeiterpartei Österreichs*). Trzecią grupą na austriackiej scenie politycznej był obóz wszechniemiecki związany z *Großdeutsche Volkspartei* (GDVP), który w latach trzydziestych został wchłonięty przez narodowych socjalistów.

Po zerwaniu na początku 1920 roku koalicji pomiędzy partią chrześcijańsko-społeczną a socjalistami, kanclerz Seipel utworzył antymarksistowski front partii mieszczańskich (CSP i GDVP). Zarysowana w ten sposób dychotomia pomiędzy konserwatystami a socjalistami zaczęła się zaostrzać w miarę rozrastania się pozaparlamentarnych organizacji paramilitarnych⁶⁵.

Z obozem konserwatywnym związana była *Heimwehra*, paramilitarna organizacja weteranów I wojny światowej, która miała

reichsbegriffs vom 10. Jahrhundert bis heute, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1995, s. 289.

⁶³ R. Ebneith, *Die Österreichische Wochenschrift*, dz. cyt., s. 3. Por. także np. D.A. Binder, E. Bruckmüller, *Essay über Österreich. Grundfragen von Identität und Geschichte 1918-2000*, Verlag für Geschichte und Politik, Wien-Oldenbourg, Wissenschaftsverlag, München 2005, s. 14-15.

⁶⁴ Por. P. Berger, *The League of Nations and Interwar Austria: Critical Assessment of a Partnership in Economic Reconstruction*, seria „Contemporary Austrian Studies”, vol. 11, dz. cyt., s. 73.

⁶⁵ R. Ebneith, *Die Österreichische Wochenschrift*, dz. cyt., s. 3.

wsparcie ze strony włoskich faszystów pod wodzą Mussoliniego. Rekrutowała się z różnych warstw społecznych, wspólny mianownik stanowił dla niej antybolszewizm. Do roku 1927 funkcjonowała jako „pozaparlamentarne ramię zbrojne klas posiadających”⁶⁶. W 1923 roku socjaldemokracja utworzyła własną paramilitarną przybudówkę, Republikański Związek Obronny (*Republikanischer Schutzbund*).

Pierwszym krwawym akordem w nasilającej się antagonizacji społeczeństwa była tzw. rewolta lipcowa, która miała miejsce 15 lipca 1927 roku. Podczas gwałtownych starć zwolenników Republikańskiego Związku Obronnego i Związku Weteranów w burgenlandzkiej miejscowości Schattendorf zginęły dwie niewinne osoby. Sprawcy należący do prorządowej *Heimwehry* zostali uniewinnieni⁶⁷. Socjaliści wezwali wówczas do strajku generalnego, który miał położyć kres rządowi Ignaza Seipela. Odzew na ten apel nie był wystarczający. Zorganizowano natomiast demonstrację w Wiedniu, której uczestnicy w proteście przeciwko temu wyrokowi podpalili Pałac Sprawiedliwości i zgromadzone tam akta sądowe. Szef policji, Johann Schrober⁶⁸, wydał rozkaz otwarcia ognia, w wyniku czego śmierć poniosło 84 demonstrantów i pięciu policjantów⁶⁹.

Po rewolcie z lipca 1927 roku ówczesny kanclerz, prałat Seipel, podjął decyzję o ściślejszym oparciu polityki swego rządu na sile zbrojnej *Heimwehry*. Lata 1927-1929 były okresem rozkwitu *Heimwehry*, co było również związane ze znacznym wsparciem ze strony Mussoliniego⁷⁰. Napięcia społeczne rosły nadal po nieudanym „marszu na Wiedeń” *Heimwehry* w roku 1931. Przywódca *Heimwehry* w Styrii, prawnik, dr Pfrimer, chciał przejąć władzę drogą puczu. Oprócz oddziałów *Heimwehry* ze Styrii w marszu wzięło udział

⁶⁶ G. Botz, *Faschismus und Lohnabhängige in der Ersten Republik*, „Österreich in Geschichte und Literatur” 1977, Heft 1, s. 108.

⁶⁷ C.A. Gulick, *Austria from Habsburg to Hitler*, vol. I: *Labor’s Workshop of Democracy*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 1948, s. 730-733.

⁶⁸ Johann Schrober, ówczesny szef policji wiedeńskiej, był kanclerzem Austrii w latach 1921-1922 i 1929-1930.

⁶⁹ E. Talos, W. Manoschek, *Zum Konstituierungsprozeß des Austrofaschismus*, w: E. Talos, W. Neugebauer (red.), „*Austrofaschismus*”. *Beiträge über Politik, Ökonomie und Kultur 1934-1938*, Verlag für Gesellschaftskritik, Wien 1984, s. 33.

⁷⁰ Tamże, s. 35.

kilka oddziałów z Górnej i Dolnej Austrii, ale w obliczu obojętności większości mieszkańców Wiednia jego plan spełznął na niczym⁷¹.

W 1931 roku nastąpił upadek banku *Creditanstalt*, który pogłębił kryzys ekonomiczny w Austrii⁷². Trudna sytuacja ekonomiczna doprowadziła z kolei do kryzysu politycznego. Kroki oszczędnościowe, podjęte po upadku *Creditanstaltu*, okazały się dotkliwe dla urzędników, którzy stanowili główną bazę wyborców partii wszechniemieckiej. Wszechniemcy nie byli także w stanie zaakceptować „kursu francuskiego”, promowanego przez Partię Chrześcijańsko-Społeczną. Doszło do rozpadu koalicji partii mieszczkańskich – konserwatywno-katolickiej *Christlichsoziale Partei* i partii wszechniemieckiej⁷³.

1.2.2. Okres rządów Dollfussa (1932-1934)

W roku 1932 kanclerzem został Engelbert Dollfuss. Jego koalicyjny rząd miał poparcie 83 ze 165 deputowanych. Dysponował zatem niezwykle kruchą większością jednego głosu. Koalicja składała się z Partii Chrześcijańsko-Społecznej, *Landbundu* – partii pangermańskich rolników oraz *Heimwehry*. Tym samym kolejnemu wzmocnieniu uległa pozycja *Heimwehry*. Szef wiedeńskiej *Heimwehry* Emil Fey został powołany na stanowisko państwowego sekretarza bezpieczeństwa publicznego w październiku 1932 roku⁷⁴, co spotkało się z bardzo krytycznym przyjęciem ze strony socjaldemokracji, uznającej tę decyzję za przejaw faszyzacji życia politycznego w Austrii. Wskutek tego współpraca rządu Dollfussa z socjaldemokracją stała się właściwie niemożliwa. Rząd Dollfussa miał również poparcie ze strony związków przedsiębiorców oraz Kościoła katolickiego. Na arenie międzynarodowej mógł liczyć na wsparcie ze strony Mussoliniego⁷⁵.

⁷¹ T. Kirk, *Fascism and Austrofascism*, seria „Contemporary Austrian Studies”, vol. 11, dz. cyt., s. 19.

⁷² M. Bullock, *Austria 1918-1938. A Study in Failure*, Macmillan & Co., London 1939, s. 209.

⁷³ E. Talos, W. Manoschek, *Zum Konstituierungsprozeß des Austrofaschismus*, dz. cyt., s. 36-37.

⁷⁴ P. Berger, *The League of Nations and Interwar Austria*, dz. cyt., s. 87.

⁷⁵ E. Talos, W. Manoschek, *Zum Konstituierungsprozeß des Austrofaschismus*, dz. cyt., s. 38.

W marcu 1933 roku doszło do zablokowania prac parlamentu. Rząd domagał się surowego ukarania strajkujących kolejarzy, do czego nie chcieli dopuścić socjaldemokraci i wszechniemcy. Ponieważ każdy głos mógł okazać się decydujący, przewodniczący zgromadzenia narodowego Karl Renner i jego dwaj zastępcy zrzekli się swoich funkcji, by wziąć udział w głosowaniu. W tej sytuacji nie można było formalnie kontynuować pracy parlamentu. Kanclerz Dollfuss wykorzystał tę okazję, aby ogłosić, że demokracja parlamentarna przestała funkcjonować. Następnie nie dopuścił do kolejnego zebrania się parlamentu, ogradzając jego gmach drutem kolczastym i obstawiając policją. Od tej pory rządził za pomocą dekretów na podstawie prawa wojennego z 1917 roku. Również w marcu 1933 roku Dollfuss zdelegalizował działalność lewicowych bojówek *Republikanischer Schutzbund*⁷⁶.

Przykład Niemiec, w których Hitler doszedł do władzy, wykorzystując procedury demokratyczne, stanowił poważne ostrzeżenie. Wybory w Niemczech 5 marca 1933 roku, które zakończyły się zwycięstwem narodowych socjalistów, wpłynęły na postanowienie Dollfussa, by nie dopuścić do kolejnych wyborów w Austrii⁷⁷. Także w Austrii można było bowiem zaobserwować niepokojące trendy wyborcze – wzrost poparcia dla nazistów (25 kwietnia 1933 roku podczas wyborów do rady gminnej w Innsbrucku NSDAP zdobyła 41% głosów, co było najlepszym wynikiem w całym kraju) oraz spadek poparcia dla partii chrześcijańsko-społecznej⁷⁸.

Aby zapewnić sobie wsparcie zagraniczne, w kwietniu 1933 roku na zaproszenie Mussoliniego Dollfuss udał się do Rzymu. Mimo różnic światopoglądowych i politycznych Dollfuss postanowił oprzeć się na sile wspieranej przez Mussoliniego *Heimwehry* w budowaniu nowego ustroju⁷⁹. Za przyzwoleniem mocarstw zachodnich Włochy stały się protektorem Austrii w jej relacji do Niemiec. Mussolini naciskał na faszycyzację Austrii oraz na wyeliminowanie ze sceny politycznej socjalistów⁸⁰.

⁷⁶ G.-K. Kindermann, *Österreich gegen Hitler. Europas erste Abwehrfront 1933-1938*, Langen Müller, München 2003, s. 158.

⁷⁷ R. Ebneht, *Die Österreichische Wochenschrift*, dz. cyt., s. 4.

⁷⁸ T. Kirk, *Fascism and Austrofascism*, dz. cyt., s. 18.

⁷⁹ D. von Hildebrand, *Engelbert Dollfuss*, dz. cyt., s. 22.

⁸⁰ R. Ebneht, *Die Österreichische Wochenschrift*, dz. cyt., s. 4.